

Lilianna Konopska

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9289-4683>

e-mail: lilianna.konopska@usz.edu.pl

Danuta Pluta-Wojciechowska

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0425-6006>

e-mail: danuta.pluta-wojciechowska@us.edu.pl

Dyslalia w perspektywie naukowo-badawczej pierwszego 25-lecia trzeciego milenium.

Teoretyczne i metodologiczne podstawy własnych badań

**Dyslalia in the research perspective
of the first 25 years of the third millennium.**

Theoretical and methodological foundations of original research

Abstrakt

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie teoretycznych i metodologicznych podstaw przeprowadzonych badań własnych nad zakresem, rodzajem i liczebnością rodzimych prac badawczo-naukowych skoncentrowanych wokół problematyki zaburzeń dźwiękowych realizacji fonemów (dyslalii) podejmowanych w latach 2000–2024. W pracy przedstawiamy wstępne wyniki badań, tj. główne i szczegółowe kategorie obszaru badawczego dotyczącego dyslalicznych zaburzeń mowy oraz rodzaje artykułów naukowych i ich liczebność, zmapowane w oparciu o ramy metodologiczne przeglądu zakresu literatury.

Słowa kluczowe: dyslalia, teoria i praktyka dyslalii, przegląd zakresu literatury, czasopisma

Abstract

The aim of this article is to present the theoretical and methodological foundations of original research on the scope, type and number of Polish scientific studies focused on the issue of phoneme realization disorders (dyslalia) which were undertaken in the years 2000–2024. This study presents preliminary research results, i.e. the main and detailed categories of the research area concerning dyslalia-like speech disorders and the types of scientific articles and their number based on the methodological framework of the literature review.

Keywords: dyslalia, theory and practice of dyslalia, literature review, journals

Wprowadzenie

Przełom XX i XXI w. był na całym świecie okresem analiz i podsumowań osiągnięć człowieka we wszystkich dziedzinach i obszarach jego funkcjonowania. Tymczasem naturalna potrzeba czynienia *résumé* wiąże się z różnymi liczbami na osi czasu i z różnymi wydarzeniami. Pierwsze 25-lecie trzeciego milenium skłania do refleksji i stało się przyczynkiem do wstępnego zbadania zakresu, rodzaju i liczebności podejmowanych w XXI w. polskich prac badawczo-naukowych skoncentrowanych wokół problematyki dyslalii.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie teoretycznych i metodologicznych podstaw przeprowadzonych własnych badań nad zakresem, rodzajem i liczebnością prac badawczo-naukowych z obszaru dyslalii, z uwzględnieniem ich chronologicznych granic datowanych na lata 2000–2024.

1. Podstawy teoretyczne własnych badań

Logopedia jest nauką o „biologicznych uwarunkowaniach języka i zachowań językowych” (Grabias 2019: 282) i dysponuje układem pojęć, procedur i narzędzi badawczych, które pozwalają:

1. oceniać i objaśniać relacje zachodzące między stanami języka i stanami zachowań językowych a przebiegiem centralnych oraz obwodowych procesów warunkujących właśnie język i zachowania językowe [...],
2. budować teorię i praktykę postępowania prowadzącego do zmiany stanów niepożądanych, ewentualnie do podtrzymywania lub doskonalenia stanów zgodnych z biologiczną normą (Grabias 2019: 285).

W przytoczony dualny model teoretycznych i praktycznych zadań logopedii wpisuje się linearnie uporządkowany logopedyczny proces diagnostyczny i terapeutyczny. Przedmiot logopedii wyrażony zadaniami diagnostycznymi i terapeutycznymi odnoszącymi się do języka i zachowań językowych implikuje wydzielenie kilku obszarów badań (pól badawczych). Ich osnową są pytania dotyczące jakości wypowiedzi, stanu kompetencji językowych i komunikacyjnych rozpoznawanych na podstawie realizacji wypowiedzi, sprawności formacyjnych (o charakterze biologicznym) warunkujących język i zachowania językowe (Grabias 2019). W przypadku zaburzeń mowy oznacza to konieczność badania i opisu jakości wypowiedzi, co wraz z rozpoznaniem właściwości sprawności formacyjnych umożliwia określenie mechanizmu występowania niepożądanych cech języka i zachowań językowych, jak również zaplanowanie i prowadzenie działań naprawczych – terapii logopedycznej. Obecność różnorodnych perspektyw analizy języka i zachowań językowych

w dyskursie zaburzonym implikuje interdyscyplinarne oglądanie zjawisk językowych i komunikacyjnych. Stąd logopedyczne kształcenie obejmuje wiedzę lingwistyczną, medyczną, psychopedagogiczną i *stricte* logopedyczną oraz naukę niezbędnych umiejętności umożliwiających prowadzenie diagnozy i terapii pacjenta z dysfunkcją mowy.

Powyższe wprowadzenie jest punktem wyjścia do określenia obszarów badawczych dyslalii, rozumianej jako jedna z niepożądanych cech wypowiedzi językowej, a definiowanej w postaci określenia „zaburzenia dźwiękowej realizacji fonemów” (por. definicje dyslalii: Styczek 1981; Mierzejewska, Emiluta-Roza 1997; Emiluta-Roza 2012; Grabias 2019; Ostapiuk: 1997, 2013). Myślową matrycę wydzielenia obszarów badawczych dyslalii określają wymieniane przez Stanisława Grabiasa pola badawcze w logopedii (Grabias 2019: 285). A zatem wyodrębniona z logopedii część dotycząca zaburzeń dźwiękowych realizacji fonemów (dyslalii) uwzględnia następujące obszary naukowej eksploracji i działań praktycznych:

- badanie, ocenianie i wyjaśnianie relacji między stanem kompetencji językowej i sposobem realizacji fonemów a biologicznymi cechami organizmu człowieka wyrażającymi się jakością procesów percepcyjnych oraz anatomiczno-czynnościowych warunkujących realizację fonemów;
- budowanie teorii i praktyki postępowania, które prowadzą do zmiany stanów niepożądanych lub podtrzymywania albo doskonalenia stanów zgodnych z biologiczną normą w zakresie realizacji fonemów.

W wyodrębnionym obszarze logopedii – zaburzenia dźwiękowych realizacji fonemów (dyslalia) – mieści się teoria i praktyka odnosząca się do postępowania diagnostycznego i terapeutycznego w przypadku występowania logopedycznych zjawisk¹ dyslalicznych oraz profilaktyki logopedycznej zapobiegającej ich powstawaniu. Wyłoniony z logopedii obszar badań – dyslaliczne zaburzenia mowy – konstytuują analizy teoretyczne i badania empiryczne służące rozwiązywaniu problemów badawczych. Naukowe eksploracje piśmiennictwa dokonywane w ramach tych badań są punktem wyjścia do ich przeprowadzenia.

¹ Zjawisko logopedyczne to wszelkiego typu i różnego stopnia zakłócenia lub zaburzenia ekspresji lub/i percepcji mowy, utrudniające albo uniemożliwiające komunikację językową (Janas-Kaszczyk, Tarkowski 1991).

2. Podstawy metodologiczne własnych badań

Podjęcie badań naukowych nie jest możliwe bez analizy i opisu aktualnego w danej dziedzinie stanu wiedzy. Jak zaznaczają Jan vom Brocke i współpracownicy (2015), przytaczana często metafora „Stań na ramionach olbrzymów” jest dobrym przykładem uznania wkładu pracy innych badaczy w rozwój nauki, ale w szczególności podkreśla ona wagę przeglądów literatury w dociekaniach naukowych. Wraz z rosnącym od lat dziewięćdziesiątych XX w. zainteresowaniem paradygmatem praktyki opartej na dowodach naukowych (*evidence-based practice*) wzrosło zapotrzebowanie na nowe metody podsumowywania wiedzy, także z wykorzystaniem metod statystycznych, co znacznie przyczyniło się do zwiększenia różnorodności typów przeglądu literatury (Arksey, O'Malley 2005; Grant, Booth 2009).

2.1. Przegląd literatury

Terminem ‘przegląd literatury’ określa się „wytwór (zwykle publikację) stanowiący podsumowanie aktualnego stanu wiedzy, który powstał dzięki zastosowaniu jakiejś procedury identyfikacji, oceny i syntezy dotychczasowego dorobku badaczy i praktyków” (Fink 2013 za: Orłowska i in. 2017: 352). Przeglądy literatury są m.in. niezbędne do: a) identyfikacji tego, co napisano na dany temat lub w danym temacie; b) określenia zakresu, w jakim konkretny obszar badawczy ujawnia jakiegokolwiek dające się zinterpretować trendy lub wzorce; c) agregowania ustaleń empirycznych związanych z wąskim pytaniem badawczym w celu wsparcia praktyki opartej na dowodach; d) tworzenia nowych ram i teorii oraz e) identyfikowania tematów lub pytań wymagających głębszego zbadania (Paré i in. 2015).

Przeglądy literatury mogą przybrać dwie główne formy. Najbardziej rozpowszechnione są przeglądy literatury, które zapewniają podstawę teoretyczną do własnej pracy badawczej (np. sekcje w artykułach lub podrozdziały w pracach magisterskich). Dokonuje się w nich narracyjnie prowadzonej syntezy istniejącej literatury dotyczącej realizowanych teoretycznych/empirycznych badań czy też identyfikuje się luki w wiedzy, których te badania dotyczą. Mogą one także stanowić podstawę teoretyczną planowanego badania, uzasadniać istnienie problemu badawczego, objaśniać badanie jako wnoszące coś nowego do zgromadzonej wiedzy lub walidować metody i podejścia do proponowanego badania (Paré, Kitsiou 2016). Przeciwstawia się im drugą formę przeglądu literatury, która sama w sobie stanowi oryginalne dzieło badawcze i zawiera kompleksowy przegląd literatury związanej

z danym tematem, teorią, metodą oraz syntezę wcześniejszych badań (Paré, Kitsiou 2016). Odpowiednio przeprowadzony przegląd literatury może zatem być odrębną metodą stosowaną w badaniach naukowych (Czakon 2011; Fan i in. 2022; Paul, Criado 2020; Paré i in. 2015; Snyder 2019).

W pracach dotyczących metodyki przeglądu literatury zazwyczaj dokonuje się podziału na procedurę tradycyjną, która ma charakter przeglądu narracyjnego, oraz różne procedury dokonywania przeglądu w sposób systematyczny (Paré, Kitsiou 2016). W literaturze przedmiotu wiele prac poświęconych jest omówieniu różnych podziałów i typologii przeglądów literatury (np. Grant, Booth 2009; Paul, Criado 2020; Paré i in. 2015; Paré, Kitsiou 2016; Snyder 2019; Tricco i in. 2016b), jednak ich omówienie wykracza poza zakres niniejszego opracowania. Przykładem obszernej typologii może być propozycja Marii J. Grant, Andrew Booth (2009), której autorzy w oparciu o prostą strukturę analityczną do przeprowadzania recenzji, opatrzoną akronimem SALSA (*S*earch – wyszukiwanie, *A*ppraisal – krytyczna ocena, *S*ynthesis – synteza i *A*nalysis – analiza), opisali kluczowe cechy oraz wskazali mocne i słabe strony 14 wyszczególnionych typów przeglądów literatury, wśród których znalazły się m.in.: przegląd krytyczny (*critical review*), przegląd literatury (*literature review*), mapowanie (*mapping review/systematic map*), metaanaliza (*meta-analysis*), badanie zakresu literatury (*scoping review*), przegląd systematyczny (*systematic search*), przegląd usystematyzowany (*systematized review*), parasolowy przegląd literatury (*umbrella review*). Dla celów poznawczych można dodać, że w 2016 r. Andrea Tricco i współpracownicy na podstawie badań zidentyfikowali 25 różnych metod syntezy wiedzy (Tricco i in. 2016b). Wybór konkretnej metody do przeglądu piśmiennictwa zależy od rodzaju pytania badawczego (stopnia jego uszczegółowienia) i celów badań.

2.2. Charakterystyka metody przeglądu zakresu literatury (*scoping review*)

Przegląd zakresu literatury (*scoping review*)² jest jedną z metod systematycznego przeprowadzania przeglądów piśmiennictwa i jest stosunkowo nową ustrukturyzowaną propozycją proceduralną. Założenia metodologiczne i poszczególne etapy dokonywania przeglądu zakresu literatury (PZL) opisały Hilary Arksey i Lisa O'Malley w 2005 r., natomiast w 2010 r. Danielle Levac

² W literaturze przedmiotu używa się także innych określeń, np. *scoping review*, *scoping study*, *scoping method*, *mapping of research*, *literature review*, *scoping exercise method* (Colquhoun i in. 2014: 1292).

i współpracownicy przedstawili propozycje doskonalące przedstawioną przez autorki metodologię (Arksey, O'Malley 2005; Levac i in. 2010; Colquhoun i in. 2014). W 2014 r. przy Instytucie Joanny Briggs (*Joanna Briggs Institute*, JBI) powołano Grupę Metodologiczną do spraw Przeglądu Zakresu (*Scoping Review Methodology Group*). W ramach działalności tej grupy w następnych latach sukcesywnie publikowano kolejne doprecyzowania aspektów metodologicznych PZL, wraz z przypisanymi dla tej metody zaleceniami PRISMA-ScR (*Preferred Reporting Items for Systematic Reviews extension for Scoping Reviews*) (Munn i in. 2022; Peters i in. 2017; Peters i in. 2020; Peters i in. 2021; Pollock i in. 2022).

Według Arksey i O'Malley badania przeprowadzone metodą *scoping review* mogą mieć na celu „szybkie zmapowanie kluczowych pojęć leżących u podstaw obszaru badawczego oraz głównych źródeł i typów dostępnych dowodów, które mogą być podejmowane jako samodzielne badania, szczególnie tam, gdzie obszar jest złożony lub nie był wcześniej poddany kompleksowemu przeglądowi” (Arksey, O'Malley 2005: 5). Funkcjonujące w piśmiennictwie ujęcia definicyjne najczęściej objaśniają metodę przeglądu zakresu literatury jako rodzaj syntezy wiedzy (dowodów) dotyczący z reguły szerokiego obszaru tematycznego, którego celem jest systematyczna identyfikacja i mapowanie zakresu dostępnych materiałów badawczych (dowodów) na określony temat (Colquhoun i in. 2014; Levac i in. 2010; Munn i in. 2022). Przykład takiej definicji *scoping review* może być następujący: przeglądy zakresu literatury „to projekty eksploracyjne, które systematycznie mapują dostępną literaturę na dany temat, identyfikując kluczowe koncepcje, teorie, źródła dowodów i luki w badaniach. [...] Polegają one na systematycznej selekcji, gromadzeniu i podsumowywaniu istniejącej wiedzy w szerokim obszarze tematycznym [...]” (*Canadian Institutes of Health Research* za: Levac i in. 2010: 2).

Metoda przeglądu zakresu literatury najczęściej jest stosowana w celu:

- zbadania zakresu, zasięgu i istoty działalności badawczej w określonym obszarze lub dziedzinie;
- określenia warunków do podjęcia pełnego przeglądu systematycznego (*systematic search*), a zwłaszcza wtedy, gdy potencjalnie odpowiednia literatura jest uważana za szczególnie obszerną i różnorodną (np. różni się w zależności od metody, teoretycznych podstaw), albo gdy istnieje podejrzenie, że nie jest wystarczająca pod względem liczby publikacji;
- podsumowania i upowszechnienia wyników badań;
- identyfikacji luk poznawczych w danym obszarze wiedzy (Arksey, O'Malley 2005; Armstrong i in. 2011; Colquhoun i in. 2014; Khalil i in. 2021; Levac i in. 2010; Munn i in. 2022).

W procedurze badawczej *scoping review* Arksey i O'Malley wyszczególniły pięć zasadniczych etapów postępowania (i jeden fakultatywny), do których należą:

- sformułowanie pytania badawczego i jasne określenie zakresu analizy;
- identyfikacja źródeł (np. elektroniczne bazy bibliograficzne, ręczne przeszukiwanie kluczowych czasopism, bibliografia załącznikowa z prac przeglądowych, raporty, recenzje, materiały konferencyjne, szara literatura) oraz uzasadnienie przyjętych ograniczeń badawczych (np. zakres chronologiczny, rodzaj i język publikacji);
- wybór badań (kryteria włączenia *post hoc* i wykluczenia);
- rejestracja badań (selekcja danych, sortowanie materiałów według kluczowych zagadnień i tematów, sporządzanie wykresów, tabel, zestawień);
- zestawienie (ilościowe, jakościowe), podsumowanie i raportowanie wyników (dobór ram analitycznych lub konstrukcji tematycznej w celu możliwie najlepszego narracyjnego raportowania wszystkich uzyskanych dowodów, bez oceny ich wagi, agregowania wyników badań);
- oraz opcjonalnie – konsultacja wyników (Arksey, O'Malley 2005).

W referowanych badaniach własnych w celu rozwiązania głównego problemu badawczego i uzyskania odpowiedzi na postawione pytania szczegółowe podjęliśmy się próby przeprowadzenia przeglądu literatury związanej z problematyką dyslalii w oparciu o metodologię *scoping review*.

2.3. Zestawienia bibliograficzne

Zestawienia bibliograficzne stanowią „uporządkowany zbiór bibliograficznych dokumentów dobranych według określonych kryteriów, którego celem jest informowanie o istnieniu tych dokumentów” (Grochowska 1991: 52). Spisy takie tworzone są w oparciu o źródła wiedzy i informacji dostępne w zasobach poszczególnych bibliotek i zazwyczaj obejmują zestawienia bibliograficzne w wyborze, z podziałem na rodzaje wytworów (np. wydawnictwa zwarte, wydawnictwa ciągłe, dokumenty elektroniczne), z uwzględnieniem chronologii. Typologia bibliografii jako spisu dokumentów oparta jest „na różnicach w zakresie i zasięgu zbioru informacji o dokumentach” (Grochowska 1991: 152), stąd też wyszczególnia się m.in.: bibliografię dziedziczną systematyzującą materiały z danej dyscypliny naukowej, bibliografię osobową podmiotową (np. cały dorobek jakiegoś autora) lub bibliografię osobową przedmiotową (opracowania na temat danego autora i jego twórczości) czy też bibliografię terytorialną (Grochowska 1991). Powszechnym typem bibliografii jest bibliografia załącznikowa (tzw. piśmiennictwo, wykaz literatury),

która obejmuje wszystkie źródła wykorzystane przy tworzeniu danej pracy. Zestawienia bibliograficzne zazwyczaj tworzone są przez pracowników naukowych lub bibliotekarzy.

Na gruncie polskiej logopedii zwarte opracowanie bibliograficzne w wyborze ukazało się już w 1965 r., a zatem w początkowym okresie tworzenia instytucjonalno-organizacyjnych podstaw rozwoju logopedii³. Powołane zaledwie kilka lat wcześniej Polskie Towarzystwo Logopedyczne wydało pracę pt. *Polska bibliografia logopedyczna* autorstwa Leona Kaczmarka, Zdzisława Dobrzańskiego i Józefa Kani. Autorzy tego opracowania, wyznaczając zakres pierwszego „zestawienia polskich prac z zakresu logopedii”, wymieniają prace rodzimych badaczy dotyczące logopedii oraz dyscyplin pogranicznych, ale również autorów nierodzimych oraz prace tłumaczone na język polski (Kaczmarek i in. 1965: 5). Najstarsze opracowania sięgają pierwszej połowy XIX w., a ówczesne najnowsze kończą się włącznie na 1960 r. Ze względu na przedmiot rozważań badacze na podstawie analizy 1021 tekstów wyodrębnili następujące kategorie publikacji: *Generalia*, *Fonetyka i fonologia*, *Ośrodki mowy*, *Mowa dziecka: embriologia i jej znaczenie dla rozwoju umysłowego*, *Patologia mowy*, *Głos*, *Opieka nad mową dziecka*, *Zaburzenia w czytaniu i pisaniu*, *Kultura żywego słowa*, *Porozumiewanie się głuchych*, *Porozumiewanie się głuchociemnych*. W części *Patologia mowy* znalazła się *Dyslalia i jej odbicie w piśmie*. Do tej klasy zaburzeń zakwalifikowano łącznie 39 prac, co stanowi 3,8% ogólnej liczby przeanalizowanych opracowań (Kaczmarek i in. 1965).

Pewien rodzaj kontynuacji projektu z 1965 r. odnajdujemy w *Podręcznej biblioteczce logopedy* opracowanej przez L. Kaczmarka, a wydanej w 1978 r. Granice czasowe uwzględnione w bibliografii obejmują polskie tytuły z zakresu logopedii i dziedzin pokrewnych wydane głównie po 1960 r.⁴, przy czym najstarsza publikacja zamieszczona w opracowaniu datowana jest na rok 1978 (Kaczmarek 1978: 3–30). Zestawienie obejmuje 251 pozycji uporządkowanych według kryteriów: *Generalia* (w tym bibliografie, słowniki,

³ Należy tu przypomnieć, że powstanie z inicjatywy Leona Kaczmarka Komisji Logopedycznej przy Wydziale Pedagogicznym Zarządu Okręgu ZNP w Lublinie datowane jest na 19 czerwca 1959 r., natomiast Centralna Komisja Logopedyczna przy Sekcji Szkolnictwa Specjalnego ZNP w Warszawie została powołana 25 listopada 1961 r. Pierwszy numer czasopisma „Logopedia – Zagadnienia Kultury Żywego Słowa” ukazał się w 1960 r., a 14 stycznia 1963 r. powołano do życia Polskie Towarzystwo Logopedyczne. Okrągłą rocznicę jego działalności uhonorowano na XX Ogólnopolskiej Konferencji Naukowo-Szkoleniowej „60 lat logopedii w Polsce”, która odbyła się w Lublinie w dniach 2–4 czerwca 2023 r. Wydarzenie zorganizowane zostało przez Polskie Towarzystwo Logopedyczne oraz Katedrę Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego UMCS.

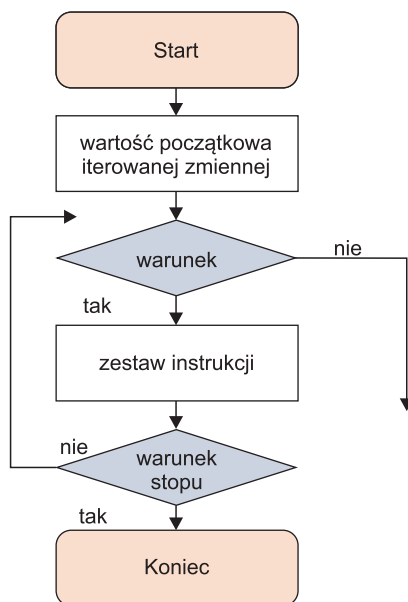
⁴ Niektóre są datowane wcześniej.

podręczniki, cybernetyka, czasopisma, teoria mowy), *Kształtowanie się mowy dziecka*, *Kształtowanie się mowy u dzieci z upośledzonym słuchem*, *Porozumiewanie się głuchociemnych*, *Percepcja wypowiedzi: audytywna i wizualna*, *Substancja wypowiedzi*, *Zaburzenia porozumiewania się językowego słownego i pisanego*, *Kultura żywego słowa: potocznego publicystycznego i artystycznego*. W porównaniu z bibliografią z 1965 r. zmieniono niektóre kryteria porządkowania publikacji, a opracowania związane z obszarami badawczymi dyslalii zostały umieszczone w różnych częściach zestawienia.

Innym przykładem zwartego wydawnictwa jest publikacja *Logopedia. Bibliografia do 2006 roku* pod redakcją Ewy Wolnicz-Pawłowskiej. Autorką polskojęzycznego zestawienia bibliograficznego oraz indeksu rzeczowego jest Małgorzata Słoń-Nowaczek, natomiast słownik terminów opracował Jan Bielecki (Wolnicz-Pawłowska 2007). Zasięg chronologiczny obejmuje lata 1952–2006. Źródłem do powstania książki były katalogi i bazy danych największych polskich bibliotek. Autorzy opracowania akcentują lawinowy przyrost publikacji z logopedii i dziedzin pokrewnych, a także konieczność uporządkowania nagromadzonego materiału. Analizie poddano 1658 publikacji uporządkowanych według nazwisk autorów. W przypadku prac zbiorowych hasłem ustanowiono tytuł publikacji. Przedmiotem analiz były również recenzje, które umieszczono pod opisem bibliograficznym danej pracy, a także informacje o konferencjach, zjazdach, kongresach logopedycznych, warsztatach oraz sprawozdania, materiały i książki pamiątkowe. Kwerendzie poddano również problematykę analizowanych publikacji, na podstawie której sporządzono *Indeks rzeczowy* oraz *Słownik terminów*. Słownik zawiera 43 definicje m.in. takich terminów, jak: 'logopedia', 'mowa', 'dyslalia', 'diagnoza', 'dysglosja', 'elizja', 'fonem', 'głoska', 'słuch fonematyczno-fonetyczny', 'terapia mowy'. 'Dyslalię' autorzy objaśniają jako „znieskształcenie dźwięków mowy (głosek) w następstwie różnych przyczyn (ośrodkowych, obwodowych, środowiskowych)” (Wolnicz-Pawłowska 2007: 178). W *Indeksie rzeczowym* pod hasłem 'dyslalia' jest 14 pozycji, co stanowi 0,84% analizowanych prac. Jednakże – jak przypuszczamy – opracowania dotyczące wad wymowy czy treści niezbędnych do analizy tego typu zaburzenia zostały również wskazane w przypadku takich haseł, jak np.: *Ankyloglosja* (1 praca), *Fonetyka i fonologia* (56 prac), *Mowa bezdźwięczna* (6 prac), *Ortodoncja* (2 prace), *Rozszczep podniebienia, wargi* (20 prac), *Słuch fonematyczny, ćwiczenia słuchowe* (29 prac) czy *Diagnoza logopedyczna* (19 prac), *Logoterapia* (4 prace), *Metody terapii logopedycznej* (27 prac), *Klasyfikacja wad mowy* (16 prac) (Wolnicz-Pawłowska 2007).

2.4. Przebieg procedury badawczej

W tej części pracy opisujemy nasze działania na poszczególnych etapach procedury badawczej, w oparciu o założenia metodologiczne przeglądu zakresu literatury (Arksey, O'Malley 2005; Levac i in. 2010; Peters i in. 2017; Peters i in. 2020; Peters i in. 2021; Pollock i in. 2022). Typowy w tej metodzie iteracyjny przebieg procedur eksploracyjnych podejmowanych na poszczególnych etapach postępowania (np. wyszukiwanie piśmiennictwa, klasyfikacja typów artykułów, mapowanie obszarów badawczych i kluczowych pojęć) przedstawia rycina 1.

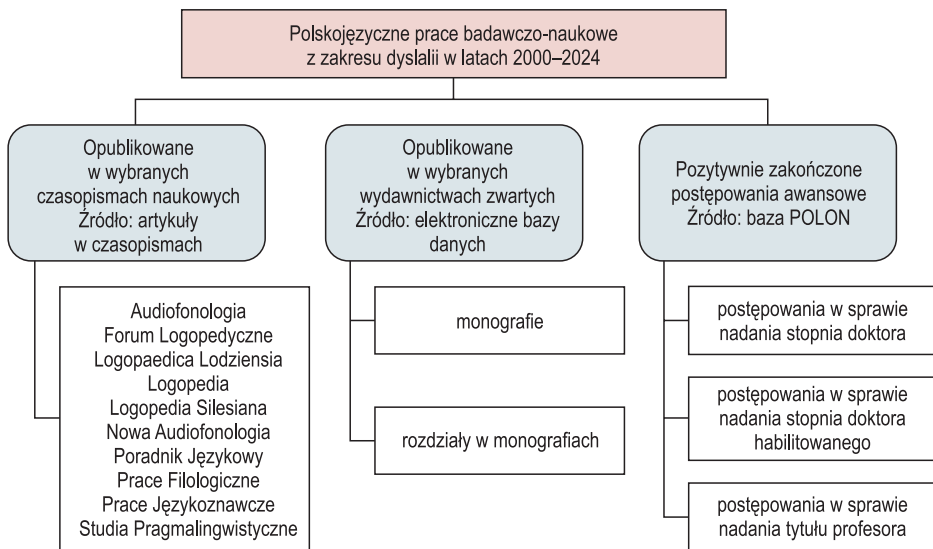
Ryc. 1. Schemat blokowy algorytmu iteracyjnego procedur eksploracyjnych w badaniach własnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Corman i in. (2023).

W podrozdziale 2.4.1. formułujemy główny problem badawczy i problemy szczegółowe, które dotyczą całości przeprowadzonych badań. Ze względu na obszerność zgromadzonego i poddanego analizie materiału badawczego od podrozdziału 2.4.2. odnosimy się tylko do procedury i ogólnych wyników badań związanych z pierwszym szczegółowym pytaniem badawczym. Uzyskane kompleksowe wyniki badań dotyczące pytań szczegółowych będą przedmiotem dwóch odrębnych doniesień.

2.4.1. Etap formułowania pytania badawczego

Proces poznania otaczającej rzeczywistości można uznać za poznanie naukowe, gdy realizuje on określone cele. Celem teoretycznym referowanych własnych badań jest wstępne poznanie problematyki, rodzaju oraz liczebności prac badawczo-naukowych z zakresu dyslalii opublikowanych w wybranych typach publikacji w XXI w. Celem praktycznym jest utworzenie zestawienia bibliograficznego systematyzującego prace naukowo-badawcze z zakresu dyslalii, zgodnie z wyodrębnionymi na podstawie badań dyslalicznymi obszarami badawczymi.

Ryc. 2. Przedmiot badań, obszar i źródła poszukiwań badawczych

Najistotniejsze na tym etapie jest powiązanie wyznaczonych celów z pytaniem badawczym. Główny problem badawczy sformułowałyśmy następująco: *Jaka jest problematyka, rodzaj oraz liczebność prac badawczo-naukowych z zakresu dyslalii opublikowanych w latach 2000–2024 w wybranych typach publikacji i w pozytywnie zakończonych postępowaniach awansowych?* Ze względu na zróżnicowanie zaplanowanego przez nas obszaru badawczego wyszczególniliśmy także pytania szczegółowe, które przyjęły następujące brzmienie:

1. Jaka jest problematyka, rodzaj oraz liczebność prac badawczo-naukowych z zakresu dyslalii opublikowanych w latach 2000–2024 w wybranych czasopismach naukowych?

2. Jaka jest problematyka, rodzaj oraz liczebność prac badawczo-naukowych z zakresu dyslalii opublikowanych w latach 2000–2024 w wybranych wydawnictwach zwartych i w pozytywnie zakończonych postępowaniach awansowych?

Przedmiotem naszych badań są prace badawczo-naukowe skoncentrowane wokół problematyki dyslalii opublikowane w XXI w. w wybranych typach publikacji i w zakończonych pozytywnie postępowaniach awansowych (ryc. 2.).

2.4.2. Identyfikacja źródeł

W przeglądzie zakresu literatury możliwe jest ustalenie określonych ograniczeń źródłowych w oparciu o wiedzę badaczy na temat źródeł najbardziej odpowiednich dla danego tematu (Hadie 2024: 11). W przypadku pierwszego szczegółowego pytania badawczego odstąpiliśmy od przeszukiwania baz elektronicznych, które będą wykorzystane w odniesieniu do drugiego pytania badawczego. Podjęliśmy decyzję o ręcznej eksploracji wybranych czasopism (głównie językoznawczych) ze względu na najczęściej występujące przyporządkowanie przeważającej części treści programowych na studiach logopedycznych (magisterskich, podyplomowych) do dziedziny nauk humanistycznych i dyscypliny naukowej *językoznawstwo* na polskich wyższych uczelniach. Studia te ulokowane są głównie przy katedrach, instytutach, zakładach językoznawstwa (np. UMCS, UG, UW, UW_r, UWM, UŚ, UŁ).

Wybór czasopism naukowych, które stanowią w referowanych badaniach bazę źródłową, nie był łatwym zadaniem. Piśmiennictwo z zakresu logopedii jest dość rozproszone, co wiąże się z ograniczoną liczbą *stricto* logopedycznych czasopism. Bardzo pomocne w tym względzie okazały się nasze własne wieloletnie doświadczenia publikacyjne, recenzyjne i przeprowadzone przeglądy bibliografii załącznikowych z prac poświęconych zagadnieniom logopedycznym i dyslalii (czasopisma, publikacje zwarte, serie wydawnicze). Na podstawie dokonanych analiz wybrałyśmy dziesięć czasopism naukowych wydawanych przez wydawnictwa naukowe wyższych uczelni lub towarzystwa naukowe. Należą do nich: „Audiofonologia”, „Forum Logopedyczne”, „Logopaedica Lodziensia”, „Logopedia”, „Logopedia Silesiana”, „Nowa Audiofonologia”, „Poradnik Językowy”, „Prace Filologiczne”, „Prace Językoznawcze”, „Studia Pragmalingwistyczne”. W związku z przyjętym terminem opracowania zgromadzonych danych ukierunkowanej kwerendzie poddałyśmy wszystkie numery (tomy) wymienionych czasopism wydane od stycznia 2000 r. do czerwca 2024 r. Właściwe wyszukiwanie przeprowadzi-

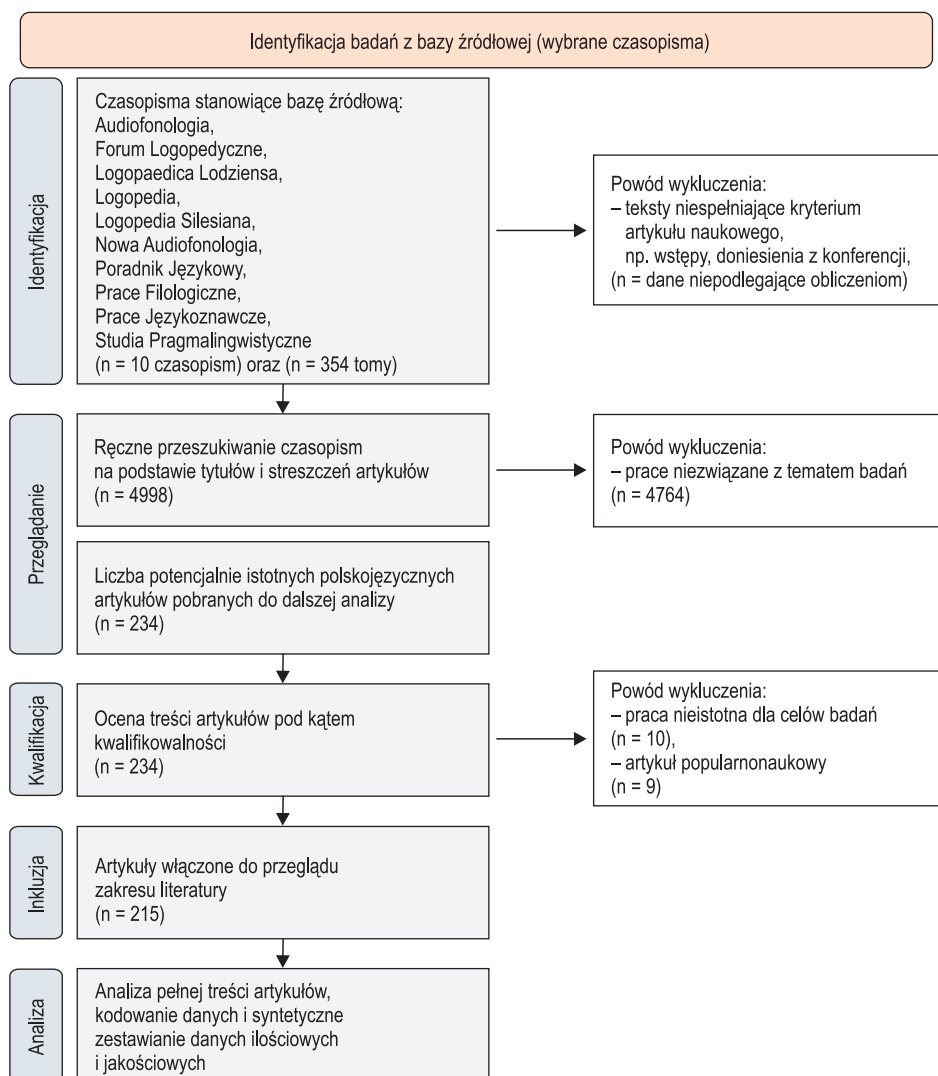
łyśmy w lutym 2024 r. Ostatnie sprawdzanie baz źródłowych poszczególnych czasopism miało miejsce w końcu czerwca 2024 r.

2.4.3. Wybór badań – kryteria doboru artykułów do analizy

W pierwszej fazie poszukiwań do wstępnej bazy źródłowej wyłoniłyśmy z wybranych czasopism naukowych na podstawie niezależnie wykonanych analiz spisów treści, streszczeń oraz słów kluczowych (jeżeli były podane) polskojęzyczne artykuły naukowe z obszaru dyslalii. Z analiz wykluczyłyśmy niespełniające definicji artykułu naukowego abstrakty, redakcyjne wstępy, raporty, doniesienia konferencyjne, noty redakcyjne, recenzje itp. Do wstępnej bazy źródłowej nie kwalifikowałyśmy również publikacji niepowiązanych tematycznie z problematyką dyslalii, np. artykułów dotyczących logopedycznych badań nad opóźnionym rozwojem mowy, bilingwizmem, dyzartrią, niepełnością mówienia. Ogólna liczba eksplorowanych artykułów wyniosła 4998, z czego 234 artykuły zakwalifikowałyśmy wstępnie jako potencjalnie przydatne do dalszej analizy.

2.4.4. Rejestracja badań – sposób analizy materiału badawczego

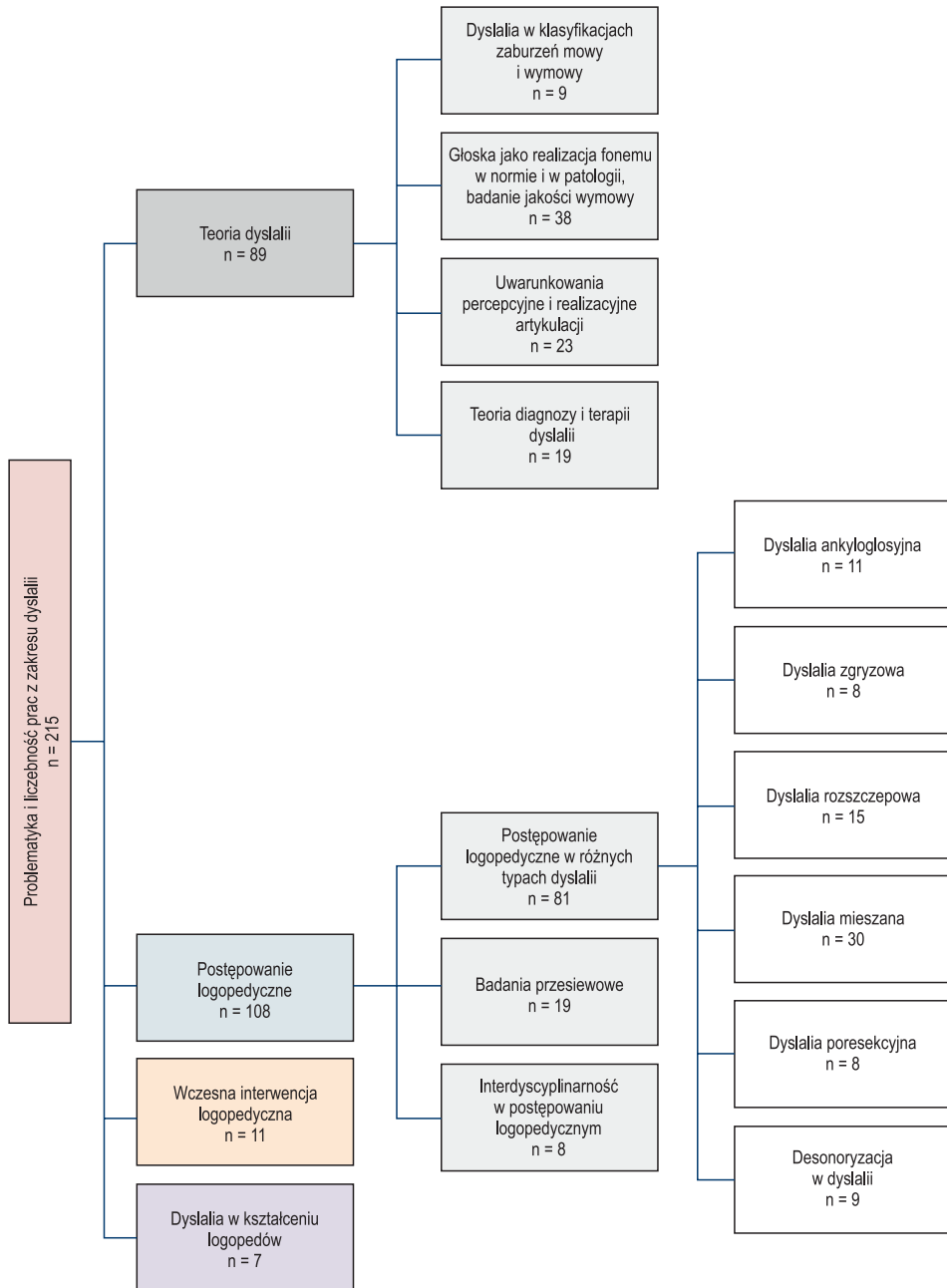
Kolejny etap naszej pracy wiązał się już z systematycznym, wielokrotnym i niezależnie przez nas wykonywanym mapowaniem zgromadzonego piśmiennictwa, jego selekcją i sortowaniem według wyodrębnianych w postępowaniu badawczym kluczowych zagadnień z zakresu dyslalii, aż do osiągnięcia w wielorazowo przeprowadzanych szczegółowych analizach porównawczych konsensusu. Po uzyskaniu zgodności powyżej 75% (Peters i in. 2020) przeszłyśmy do następnego etapu, natomiast artykuły, których kwalifikacja nie była jednoznaczna, pozostawiłyśmy do wnikliwszej analizy ich treści. W końcowym i weryfikacyjnym etapie procedura ta wymagała zapoznania się z pełną treścią wyłonionych przez nas prac badawczych z obszaru dyslalii i etap ten rozstrzygał nasze rozbieżności. Podobny iteracyjny przebieg dotyczył kwalifikacji poszczególnych publikacji do określonego rodzaju piśmiennictwa. Generalnie rzecz ujmując, z początkowej liczby 234 potencjalnie przydatnych artykułów ostatecznie w naszej końcowej bazie znalazło się 215 artykułów skoncentrowanych wokół problematyki dyslalii. W końcowej fazie rejestracji badań opracowałyśmy ilościowe i jakościowe (ogólne i szczegółowe) zestawienia, tabele i wykresy podsumowujące różne etapy naszych badań. Diagram przepływu danych PRISMA-ScR obrazuje omówiony proces wyboru i rejestracji badań (ryc. 3).

Ryc. 3. Diagram przepływu danych PRISMA-ScR
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Page i in. (2021).

2.4.5. Zestawienie, podsumowanie i raportowanie wyników

W tej części przyjętej procedury badawczej poddałyśmy analizie przygotowane ilościowe i jakościowe zestawienia zgromadzonego materiału w celu doboru analitycznych ram i tematycznych konstrukcji do ich narracyjnego raportowania. Z założenia w metodzie przeglądu zakresu literatury przedstawia się wszystkie zebrane dowody spełniające kryteria włączenia, dąży

Ryc. 4. Problematyka i liczebność prac badawczo-naukowych z zakresu dyslalii opublikowanych w wybranych czasopismach naukowych w latach 2000–2024

do usystematyzowanego tematycznie omówienia wyników, nie ocenia się też wagi poszczególnych materiałów oraz nie agreguje się wyników badań źródłowych (Arksey, O'Malley 2005; Levac i in. 2010; Ćwiklicki 2020). Końcowe dane podstawowe zgromadzonego materiału badawczego są następujące: na ogólną liczbę 215 przeanalizowanych prac badawczych publikacje teoretyczne z zakresu dyslalii stanowią 60% (129) wszystkich prac, publikacje empiryczne 40% (86), w tym prace oryginalne oparte na różnych pod względem liczebności grupach badawczych 32% (68), a studia indywidualnych przypadków 8% (18).

Na rycinie 4. przedstawiłyśmy ustrukturyzowane główne i szczegółowe kategorie obszarów badawczych skoncentrowanych wokół problematyki dyslalii, wyszczególnione na podstawie przeprowadzonych analiz porównawczych, oraz liczebność artykułów z danego obszaru. W odniesieniu do wyodrębnionych czterech głównych kategorii z obszaru dyslalii wartości procentowe są następujące: artykuły poświęcone teorii dyslalii stanowią 41,4% wszystkich prac, postępowaniu logopedycznemu 50,2%, wczesnej interwencji logopedycznej 5,1%, a problematyce kształcenia logopedów w zakresie dyslalii – 3,3%. Zagadnienia dotyczące dyslalii w klasyfikacjach zaburzeń mowy i wymowy stanowią 4,2% wszystkich analizowanych prac, głoski jako realizacji fonemu w normie i w patologii 17,7%, uwarunkowań percepcyjnych, realizacyjnych i wewnątrzjęzykowych artykulacji 10,7%, teorii diagnozy i terapii dyslalii 8,8%, postępowania logopedycznego w różnych typach dyslalii 37,7%, badań przesiewowych 8,8%, a zagadnienia dotyczące interdyscyplinarności w postępowaniu logopedycznym 3,7%. Problematyka postępowania logopedycznego w dyslalii ankyloglosyjnej stanowi 5,1% wszystkich przeanalizowanych prac, w dyslalii zgryzowej 3,7%, w dyslalii rozszczepowej 7%, w dyslalii mieszanej 14%, w dyslalii poresekcyjnej 3,7%, a w przypadku desonoryzacji w dyslalii – 4,2% (ryc. 4).

Podsumowanie

W oparciu o ramy metodologiczne przeglądu zakresu literatury przeprowadziłyśmy badania nad zakresem, rodzajem i liczebnością rodzimych prac badawczo-naukowych skoncentrowanych wokół problematyki zaburzeń dźwiękowych realizacji fonemów (dyslalii) opublikowanych w latach 2000–2024 w wybranych czasopismach naukowych. Na podstawie analizy 215 oryginalnych artykułów zmapowałyśmy główne i szczegółowe kategorie obszaru badawczego dotyczącego dyslalicznych zaburzeń mowy oraz rodzaje artykułów naukowych i ich liczebność. Zreferowane w niniejszej

pracy ogólne wyniki badań są podstawą ich szczegółowego przetwarzania, wyznaczają także analityczną przestrzeń oraz tematyczne konstrukcje ich opisu. Dalsze raportowanie wyników naszych poszukiwań badawczych jest przedmiotem odrębnego doniesienia pt. *Dyslalia w perspektywie naukowo-badawczej pierwszego 25-lecia trzeciego milenium. Część II. Teoria dyslalii i postępowanie logopedyczne w dyslalii w pracach badawczych wybranych czasopism naukowych* (w przygotowaniu).

Literatura

- Arksey H., O'Malley L. (2005): *Scoping studies: towards a methodological framework*. „International Journal of Social Research Methodology”, s. 19–32.
- Armstrong R., Hall B.J., Doyle J., Waters E. (2011): ‘Scoping the scope’ of a Cochrane review. „Journal of Public Health” 33(1), s. 147–150.
- Colquhoun H.L., Levac D., O'Brien K.K., Straus S., Tricco A.C., Perrier L., Moher D. (2014): *Scoping reviews: time for clarity in definition, methods, and reporting*. „Journal of Clinical Epidemiology” 67(12), s. 1291–1294.
- Cormen T.H., Leiserson Ch.E., Rivest R.L., Stein C. (2023): *Wprowadzenie do algorytmów*. Przekład K.M. Diks, A. Malinowski. Warszawa.
- Czakon W. (2011): *Metodyka systematycznego przeglądu literatury*. „Przegląd Organizacji” 3, s. 57–61.
- Ćwiklicki M. (2020): *Metodyka przeglądu zakresu literatury (scoping review)*. [W:] *Współczesne zarządzanie – koncepcje i wyzwania*. Red. A. Sopińska, A. Modliński. Warszawa, s. 53–68.
- Emiluta-Roza D. (2012): *Formy zaburzeń mowy*. [W:] *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*. Red. S. Grabias, Z.M. Kurkowski. Lublin, s. 73–87.
- Fan D., Breslin D., Callahan J.L., Iszatt-White M. (2022): *Advancing literature review methodology through rigour, generativity, scope and transparency*. „International Journal of Management Reviews” 24(2), s. 171–180.
- Grabias S.A. (2019): *Język w zachowaniach społecznych: podstawy socjolingwistyki i logopedii*. Lublin.
- Grant M.J., Booth A. (2009): *A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies*. „Health Information & Libraries Journal” 26(2), s. 91–108.
- Grochowska A. (1991): *Normalizacja terminologii z zakresu bibliotekarstwa i bibliografii*. „Przegląd Biblioteczny” (2), s. 147–155.
- Hadie S.N.H. (2024): *ABC of Scoping Review: A simplified JBI. Scoping Review Guideline Education in Medicine Journal* (early view).
- Janas-Kaszczyk J., Tarkowski Z. (1991): *O metodologii logopedii. Wprowadzenie do badań nad teorią i metodą logopedii*. Lublin.
- Kaczmarek L. (1978): *Podręczna biblioteczka logopedy*. Lublin.
- Kaczmarek L., Dobrzański Z., Kania J. (1965): *Polska bibliografia logopedyczna*. Lublin.
- Khalil H., Peters M.D., Tricco A.C., Pollock D., Alexander L., McInerney P., Munn Z. (2021): *Conducting high quality scoping reviews-challenges and solutions*. „Journal of Clinical Epidemiology” 130, s. 156–160.
- Levac D., Colquhoun H., O'Brien K.K. (2010): *Scoping studies: advancing the methodology*. „Implementation Science” 5, s. 1–9.
- Mierzejewska H., Emiluta-Roza D. (1997): *Projekt zestawienia form zaburzeń mowy*. „Audiofonologia” 10, s. 37–48.

- Munn Z., Pollock D., Khalil H., Alexander L., McInerney P., Godfrey C.M., Tricco A.C. (2022): *What are scoping reviews? Providing a formal definition of scoping reviews as a type of evidence synthesis*. „JBI Evidence Synthesis” 20(4), s. 950–952.
- Orłowska A., Mazur Z., Łaguna M. (2017): *Systematyczny przegląd literatury: Na czym polega i czym różni się od innych przeglądów?* „Ogrody Nauk i Sztuk” (7), s. 350–363.
- Ostapiuk B. (1997): *Zaburzenia dźwiękowej realizacji fonemów języka polskiego – propozycja terminów i klasyfikacji*. „Audiofonologia” 10, s. 117–136.
- Ostapiuk B. (2013): *Dyslalia. O badaniu jakości wymowy w logopedii*. Szczecin.
- Page M.J., McKenzie J.E., Bossuyt P.M., Boutron I., Hoffmann T.C., Mulrow C.D., Moher D. (2021): *The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews*. BMJ, 372:n71, <https://www.bmj.com/content/372/bmj.n71.short>
- Paré G., Kitsiou S. (2016): *Methods for Literature Reviews*. [W:] *Handbook of eHealth Evaluation: An Evidence-based Approach*. Red. F. Lau, C. Kuziemsky. Victoria (BC), s. 157–179, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK481583>
- Paré G., Trudel M.C., Jaana M., Kitsiou S. (2015): *Synthesizing information systems knowledge: A typology of literature reviews*. „Information & Management” 52(2), s. 183–199.
- Paul J., Criado A.R. (2020): *The art of writing literature review: What do we know and what do we need to know?*. „International Business Review” 29(4), 101717, s. 1–7.
- Peters M.D., Godfrey C., McInerney P., Munn Z., Tricco A.C., Khalil H. (2017): *Scoping reviews*. Joanna Briggs Institute Reviewer's Manual, s. 1–24.
- Peters M.D., Marnie C., Colquhoun H., Garritty C. M., Hempel S., Horsley T., Tricco A.C. (2021): *Scoping reviews: reinforcing and advancing the methodology and application*. „Systematic Reviews” 10, s. 1–6.
- Peters M.D., Marnie C., Tricco A.C., Pollock D., Munn Z., Alexander L., Khalil H. (2020): *Updated methodological guidance for the conduct of scoping reviews*. JBI Evidence Synthesis 18(10), s. 2119–2126.
- Peters M.D., Godfrey C., McInerney P., Munn Z., Tricco A.C., Khalil H. (2020): *Chapter 11: Scoping Reviews* (2020 version). [W:] *JBI Manual for Evidence Synthesis*. Red. E. Aromataris, Z. Munn. JBI <https://synthesismanual.jbi.global>. <https://doi.org/10.46658/JBIMES-20-12>.
- Pollock D., Tricco A.C., Peters M.D., McInerney P.A., Khalil H., Godfrey C.M., Munn Z. (2022): *Methodological quality, guidance, and tools in scoping reviews: a scoping review protocol*. JBI Evidence Synthesis 20(4), s. 1098–1105.
- Snyder H. (2019): *Literature review as a research methodology: An overview and guidelines*. „Journal of Business Research” 104, s. 333–339.
- Styczek I. (1981): *Logopedia*. Warszawa.
- Tricco A.C., Lillie E., Zarin W., O'Brien K., Colquhoun H., Kastner M., Straus S.E. (2016a): *A scoping review on the conduct and reporting of scoping reviews*. „BMC Medical Research Methodology” 16, s. 1–10.
- Tricco A.C., Soobiah C., Antony J., Cog, E., MacDonald H., Lillie E., Kastner M. (2016b): *A scoping review identifies multiple emerging knowledge synthesis methods, but few studies operationalize the method*. „Journal of Clinical Epidemiology” 73, s. 19–28.
- Vom Brocke J., Simons A., Riemer K., Niehaves B., Plattfaut R., Cleven A. (2015): *Standing on the shoulders of giants: Challenges and recommendations of literature search in information systems research*. „Communications of the Association for Information Systems” 37(1), 9, s. 205–224.
- Wolnicz-Pawłowska E. (red.) (2007): *Logopedia. Bibliografia do 2006 roku*. Warszawa.